

POSTAVENÍ CÍRKVÍ (NEJEN) V ČESKÉ SPOLEČNOSTI

Martin Vávra

Možnosti evangelizace ve společnosti jsou ovlivňovány vztahem společnosti k náboženství a k církvím. Ten lze do jisté míry opatrně posoudit ze sociologických údajů. Autor článku zvolil údaje ze sčítání lidu o počtu těch, kteří se přihlásili k některé církvi či náboženskému přesvědčení, a údaje o důvěře lidí ke křesťanským církvím. První údaj srovnává se situací v ostatních evropských zemích a ukazuje i na kategorii mladých lidí do 25 let oproti celkové populaci. Druhý údaj vypovídá o obrazu církve ve společnosti. Podíváme-li se na něj pozitivně, pak téměř 27 % české populace důvěřující církvím by mělo být výzvou pro naše první hlásání.

Podle některých sociologických výzkumů (či spíše podle jejich zjednodušujících interpretací) je česká společnost jednou z nejateističtějších v Evropě – společně s Estonskem či populací na území bývalé Německé demokratické republiky. V tomto článku nechci tvrdit, že tyto výzkumy neříkají pravdu. Spíše mi jde o to podívat se na věc komplexněji než pouze na základě jednoho čísla.¹ Je samozřejmě pravda, že k nějakému náboženství či konkrétní církvi se podle údajů ze sčítání lidu hlásí menšina obyvatel. Na druhou stranu, lze považovat za ateistickou společnost, kde si 45 % dospělých myslí, že amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí, a dokonce ještě o něco málo větší procento se domnívá, že někteří věšci skutečně mohou předvídat budoucnost? Jistě, z hlediska věřícího křesťana všechny zmíněné jevy mohou být považovány za projev krize duchovnosti, ale přesto (nejen) podle mého názoru ukazují na určitý hlad po transcendentci, na potřebu mít kontakt s nějakou „jinou“ dimenzí zkušenosti. Na to poukazuje i fakt, že sice téměř 60 % dospělých v ČR se přihlásilo k výroku „nejsem věřící a nepovažuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno“, ovšem zároveň 30 procent z lidí, kteří zvolili tuto možnost, věří v nadpřirozené schopnosti věštců a 35 %² v sílu amuletů pro štěstí. Jsou tedy Češi národem racionalistů zcela zbavených spirituality? Zdá se, že ne. Jsou ale národem (vzato jako průměr ze všech obyvatel) lidí církevně věřících a v církvích aktivních? Zde vypadá obrázek již zcela jinak. V církvích se angažuje (srovnáno s jinými evropskými zeměmi) relativně málo lidí a církve mají ve společnosti špatnou pověst. Právě na tento vztah náboženství/církví a společnosti se zde chci více soustředit. Budu prezentovat vybraná data ze sociologických výzkumů, upozorním na významné jevy v nich a pokusím se o jejich opatrnou interpretaci.

Postavení církví ve společnosti – možná témata a dimenze pro hlubší zkoumání

Předchozí odstavec naznačil, že v tomto článku bude poměrně velké množství čísel pocházejících ze sociologických výzkumů. Abych předešel nedorozuměním – nedomnívám se, že s pomocí výsledků dotazníkových šetření lze popsat mnou zvolené téma vyčerpávajícím způsobem, právě naopak. K tématu vnímání náboženství a církví českou společností by bylo možné napsat tlustou knihu, do které by se stejně ještě řada témat vůbec nemusela vejít. V této knize by velký prostor musel být dán historii. Samozřejmě historii nedávné – druhé polovině dvacátého století, kdy docházelo k potlačování církví jako institucí i osobní a rodinné náboženskosti. Bylo by ale potřeba jít i dále do minulosti, protože ať si to chceme přiznat, nebo ne, nelze za vším „vidět komunisty“. Komunistické propagování ateistického světónázoru a represe církevních aktivit i věřících jistě měly svůj efekt, ale jejich síla byla založena již v předchozím vývoji.³ Jak píše sociolog a historik náboženství Zdeněk Nešpor, již od druhé poloviny 19. století a ještě silněji za první republiky byl velmi silný pa-

sivní přístup k náboženství, spočívající u značné části zejména městské populace ve formálním přihlášení se k (katolické) církvi. Převládá životní styl „představovaný liberálními názory a minimální či vůbec žádnou participací na náboženských projevech, jež byly – začasť s negativním příděchem – hodnoceny jako „folkloristický přežitek“ najmě venkovské populace“ [Nešpor 2004: 27].

Jistě, podle sčítání lidu až do roku 1950 (později byla otázka po náboženské příslušnosti vyřazena a znovu zavedena až v roce 1991) se k nějaké církvi hlásila drtivá většina lidí (například v roce 1950 se 93,9 % populace hlásilo k tomu, že jsou členy nějaké církve, 81 % z nich se pak hlásilo k příslušnosti ke katolické církvi). Ovšem šlo často pouze o formální příslušnost k církvi danou zápisem do matriky! Nelze se pak příliš divit, že v roce 1991, kdy se otázka v cenzu již ptala spíše na pocit přináležení k církvi/náboženství, byl podíl lidí, kteří se k tomuto přihlásili, podstatně nižší (44 % populace) a v roce 2001, kdy proběhlo další sčítání, se k církvi či náboženskému přesvědčení přihlásilo pouze 32 %. Tento pokles mezi lety 1991 a 2001 vyvolal mnoho debat. Možné vysvětlení je (nejen) podle mého názoru takové, že mnoho lidí se po roce 1989 přihlásilo k církevní příslušnosti, která byla tradiční pro jejich rodinu, bez toho, že by byli nějakým způsobem církevně aktivní. Někteří se také mohli k církvi přihlásit z důvodu sympatií k ní jakožto instituci stojící proti režimu. V obou případech šlo ovšem o příslušnost k církvi, která nebyla založena na nějakém hlubokém poutu.

**PHDr. MARTIN
VÁVRA**

Pracuje v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. a v Centru pro sociální a ekonomické strategie FSV UK. Magisterské studium sociologie absolvoval na FSV UK, kde pokračuje v doktorském studiu. Mezi témata jeho sociologického zájmu patří hodnoty ve společnosti, náboženství a právo.

Tabulka 1: Podíly lidí (v % populace), kteří se v cenzu 2001 přihlásili k příslušnosti k nějaké církvi či náboženskému učení

Celá ČR	32,14
Ústí nad Labem	15,83
Liberecký kraj	18,41
Karlovarský kraj	20,53
Středočeský kraj	23,38
Plzeňský kraj	24,25
Praha	24,51
Královéhradecký kraj	26,64
Pardubický kraj	32,01
Jihočeský kraj	34,67
Olomoucký kraj	36,98
Moravskoslezský kraj	40,20
Jihomoravský kraj	43,66
Vysočina	46,35
Zlínský kraj	55,21

Zdroj: ČSÚ

Kromě minulosti by v mé hypotetické knize musel být brán zřetel na geografické rozdíly uvnitř naší země. Jak jsem napsal, v cenzu z roku 2001 se, řečeno zjednodušeně, přihlásilo k náboženství 32 % populace. Ovšem jak ukazuje tabulka 1, podíl věřících není ani zdaleka rovnoměrně rozprostřen v jednotlivých regionech ČR.

I v tomto hrubém srovnání za kraje se náhle jeví výsledky sčítání zcela jinak. Vidíme, že od východu k západu naší země podíl dosti prudce klesá a nejnižší je na severozápadě, tedy v oblasti bývalých Sudet, kam se obyvatelstvo stěhovalo z různých oblastí bývalého Československa. Rozdíly mezi regiony (a zejména mezi Čechami a Moravou) jsou viditelné i na řadě dalších ukazatelů, jako je poskytování svátostí, výuka náboženství atd. 4. Kniha, která by chtěla komplexně popsat vztah obyvatel ČR k náboženství a církvím, by také nesměla být svým záběrem omezena jen na Českou republiku. Jak hezky ukazuje Rémond ve své knize *Náboženství a společnost v Evropě* [2003], postavení náboženství nebylo určováno pouze silami té které země, ale také vlivy přicházejícími ze zemí jiných. To si lze ukázat na hnutí, které chtělo zmenšit či potlačit roli náboženství a církví ve veřejné sféře. Jeho zrod lze situovat především do Francie druhé poloviny 18. století. Postupně se ale jeho vliv šířil do okolí. V dalších zemích se opakovaly stejné proticírkevní argumenty, podobné byly společenské skupiny, které za takovým hnutím stály, a podobné bylo i vydělení dvou jeho hlavních intelektuálních proudů. Prvním byli „liberálové“, kterým šlo zejména o posílení svobody jednotlivců a nezávislosti státu na náboženství. Druhý pak můžeme nazývat „příznivci laicismu“. Tato druhá skupina pak prosazovala praktické uplatnění svého přesvědčení, že náboženství, zejména katolické, je s moderní společností neslučitelné. A nyní důvod, proč o tom píšu – zdá se mi, že tyto intelektuální proudy přetrvávají, i když pozice náboženství se od první poloviny 19. století již zcela změnila.

A jaká je náboženská situace v jednotlivých evropských zemích dnes? Z hlediska členství v církvích (znovu opakuji, že to rozhodně není údaj, který by dokázal popsat celou dimenzi

osobní religiozity) nám tuto situaci shrnuje tabulka 2. Kromě podílu za celou populaci je v ní uveden i podíl za věkovou skupinu lidí mezi 15 a 25 lety.

Vidíme, že k zemím s nejvyšším podílem patří kromě zemí Středozemí i některé „postkomunistické“ země – Polsko, Slovensko a Bulharsko. Na opačném konci je kromě Estonska a ČR i Švédsko s podobně nízkým procentem „přínáležejcích“. I tato tabulka potvrzuje, že komunistická minulost skutečně není nějakým rozhodujícím momentem pro situaci náboženství v současnosti. Pro všechny země platí, že věková skupina lidí do 25 let se k nějaké církvi hlásí méně, než je průměr celé společnosti. Ovšem zatímco v některých zemích (například v Polsku) jsou rozdíly mezi generacemi relativně nevýrazné, v ČR je tento rozdíl skutečně dramatický.

Důvěra v církev

To, že církevně aktivní je jen malá část věřících, nemusí znamenat, že církev nemá ve společnosti vliv. Například ve švédské společnosti na životě (luteránské) církve participuje velmi malá část populace (ještě menší než v ČR), ale církev má relativně vysokou prestiž a představuje autoritu i pro velkou část z těch, kteří jsou jinak nábožensky zcela pasivní. Důležité je tedy sledovat i to, jaký je obraz církve ve společnosti. Tento obraz lze sledovat podle řady indikátorů. Zde není prostor věnovat se všem z nich. Zvolil jsem tedy důvěru, neboť zkoumání důvěry ve společnost je velmi oblíbeným tématem současné sociologie. Tento zájem je zřejmě dokladem toho, že důvěra je nedostatkovým zbožím, a to jak důvěra k lidem, tak i k institucím, mezi nimi i k církvím.

Tabulka 3: Podíl respondentů (v %) vyjadřujících důvěru, respektive nedůvěru k církvím

Rok	1991	1993	1998	2003	2009
Důvěřuje	41	31	34	29,4	26,8 (14,3)
Nedůvěřuje	44	51	60	49,8	57,3 (68,8)

Zdroj: Centrum pro výzkum veřejného mínění

Tabulka 2: Podíly lidí (v %), kteří se hlásí k nějaké konkrétní církvi nebo vyznání

Země	Celá populace	15 až 25 let
Polsko	92,61	91,14
Portugalsko	87,66	74,23
Bulharsko	80,02	71,22
Slovensko	77,40	68,10
Španělsko	72,30	57,63
Švýcarsko	69,02	62,66
Německo	60,47	49,42
Dánsko	59,61	39,11
Finsko	59,02	54,42
Norsko	56,17	52,34
Slovinsko	55,61	51,60
Ruská federace	54,96	48,24
Francie	47,33	31,99
Velká Británie	46,59	33,80
Belgie	43,66	32,68
Česká republika	35,47	16,46
Švédsko	31,18	26,46
Estonsko	26,57	15,92

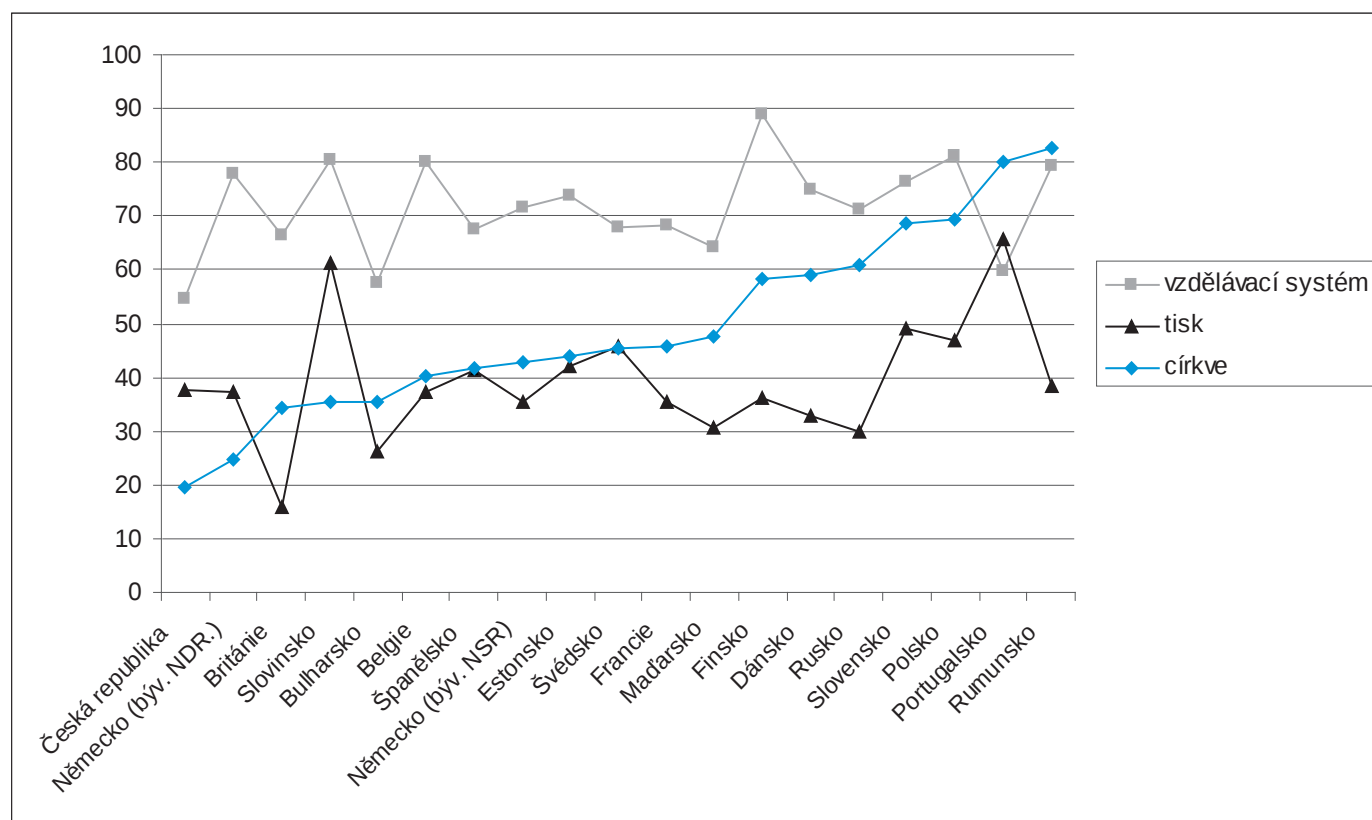
Zdroj: Evropský sociální výzkum 2008, data za ČR jsou vzata z výzkumu ISSP Náboženství 2008

Nejprve k situaci v naší zemi. Tabulka 3 ukazuje, jak se pohyboval podíl důvěřujících a nedůvěřujících od roku 1991 (zbytek do 100 % jsou lidé, kteří zvolili odpověď „nevím“). U roku 2009 je v závorkách uveden podíl důvěřujících, respektive nedůvěřujících mezi těmi, kteří se nehlásí k žádné církvi nebo vyznání. Pokud bychom se podívali na důvěru v regionálním rozměru, vidíme, že nejvyšší je v krajích Zlínském a Jihomoravském (tedy v regionech s nejvyšším podílem věřících), a naopak nejnižší důvěru nacházíme u respondentů z Karlovarského a Ústeckého kraje.

Mezi lety 1991 a 2009 došlo k velmi výraznému snížení podílu důvěřujících. Současně také platí, že důvěra v církve je nižší než důvěra ve většinu ostatních institucí. Tento stav je nutno považovat za špatný, přestože lze nalézt i pozitivní jevy, jako je existence jednotlivých osob uvnitř církví, které mají důvěru a těší se pozornosti větší části populace, než je oněch 27 % důvěřujících církvím jako celku.

V grafu 1 můžeme vidět, jaká je důvěra k církvím v jednotlivých evropských zemích. Do grafu jsem pro srovnání zařadil i důvěru ve vzdělávací systém a tisk (tedy instituce patřící také do sféry kultury). Vertikální osa vyjadřuje podíl důvěřujících v procentech.

Graf 1: Vztah důvěry k církvím a ostatním institucím

Zdroj: Evropský výzkum hodnot 1999

Vidíme, že nejnižší důvěru mají právě obyvatelé České republiky a bývalého východního Německa. Důvěra v lidi i instituce je v těchto zemích obecně velmi nízká, ale církve si vedou i ve srovnání s ostatními institucemi (kromě politických, které obsahují úplné dno) velmi špatně.

Závěry

Víra je dnes do značné míry záležitostí jednotlivců a malých společenství, (křesťanské) náboženství přestalo být hodnotovým úběžníkem společnosti. Tím jsou dnes, jak zmiňuje Tomáš Halík v jedné ze svých knih, spíše média. Tato situace je společná pro všechny evropské společnosti a pro všechny regiony. Významné rozdíly mezi nimi ale, jak jsme viděli, existují, a to jak co se týče církevní příslušnosti, tak i například ohledně důvěry k církvím (oba tyto ukazatele jsou v ČR na velmi nízkých hodnotách). Tyto rozdíly jsou významné i uvnitř České republiky mezi jednotlivými regiony. Pro všechny z nich ale platí, že v mladé generaci je podíl těch, kteří se hlásí k příslušnosti k nějaké církvi a jsou v této církvi aktivní, nižší než v generacích starších.

V jednom z minulých čísel *Cest katecheze* André Fossion napsal, že „víra už není samozřejmou součástí kultury. V tomto kontextu se nestáváme křesťany skrze tradici, ale určitým způsobem se jimi stáváme skrze diskuse, otázky a osobní připojení se ke křesťanskému společenství, které ale musí být stále znovu obnovováno“ [Fossion 2009: 6]. Z této situace je potřeba vyjít jako z danosti a reagovat na ni.

Summary: The Position of Churches (not only) in Czech Society

In the first part of the article some topics defining position of the churches in society are described with emphasis on situation in the Czech Republic. This position can be described according to historical development, current membership in churches or for by differences among various groups in society regarding their relation to churches. Second part is dedicated to more thorough analysis of trust to churches in European societies and especially in Czech society. Among Czechs at present, compared to situation in other European countries and even compared to situation in our country at the beginning of the nineties, trust to churches is very low.

Poznámky:

1. Ať už toto číslo vypovídá o přihlášení se k nějakému náboženství a církvi, návštěvnosti bohoslužeb, či víře v Boha.
2. Údaje v tomto odstavci pocházejí ze sociologického dotazníkového výzkumu ISSP 2008 Náboženství. Nebyli samozřejmě dotazováni všichni dospělí obyvatelé ČR, ale pouze jejich reprezentativní vzorek.
3. Dokladem toho je i vývoj na území bývalého východního Německa, které je dnes z hlediska náboženských aktivit asi nejpasivnějším regionem Evropy. Tento stav má také svůj základ v době před vytvořením NDR, kdy převládal náboženský formalismus a ústup náboženství z veřejného prostoru. Příkladem opačné situace je Polsko, kde katolická církev nikdy neztratila svůj vliv, protože byla se společností velmi silně spojena, a tak ani čtyřicet let komunistického režimu jejím postavením příliš neotřásl.
4. V tomto bych odkázal na analýzu církevních dat, kterou provedl Radek Tichý a která je dostupná na: http://publication.fsv.cuni.cz/eng/attachments/284_015%20-%20Tichy.pdf

Literatura:

- Nešpor, Z. *Jaká víra? Současná česká religiozita/spiritualita v pohledu kvalitativní sociologie náboženství*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2004. Dostupné na: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/207_1nespor60%20pro%20tisk.pdf
- RÉMOND, R. *Náboženství a společnost v Evropě*. Praha : NLN, 2003.
- TICHÝ, R. „Lidé, skupiny a praktiky v české katolické církvi“. *Pražské sociálně vědní studie. Sociologická řada SOC - 015*. Praha : Filozofická fakulta UK, 2008. Dostupné na: http://publication.fsv.cuni.cz/eng/attachments/284_015%20-%20Tichy.pdf